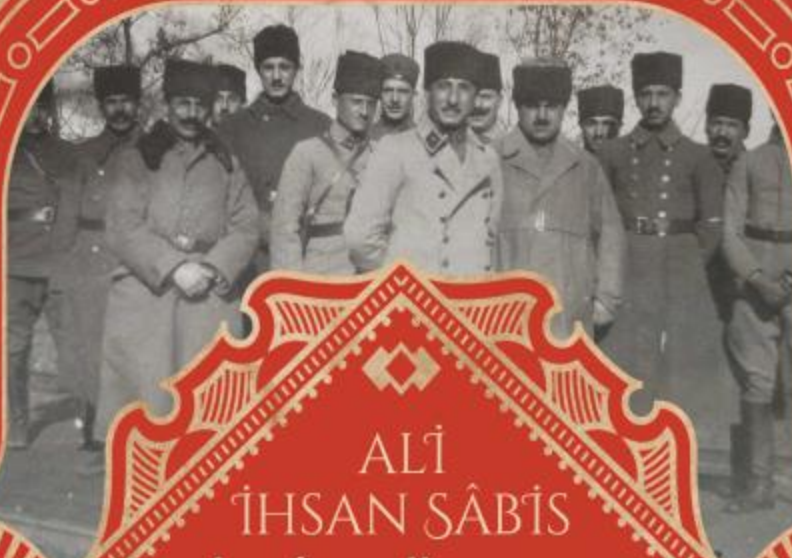
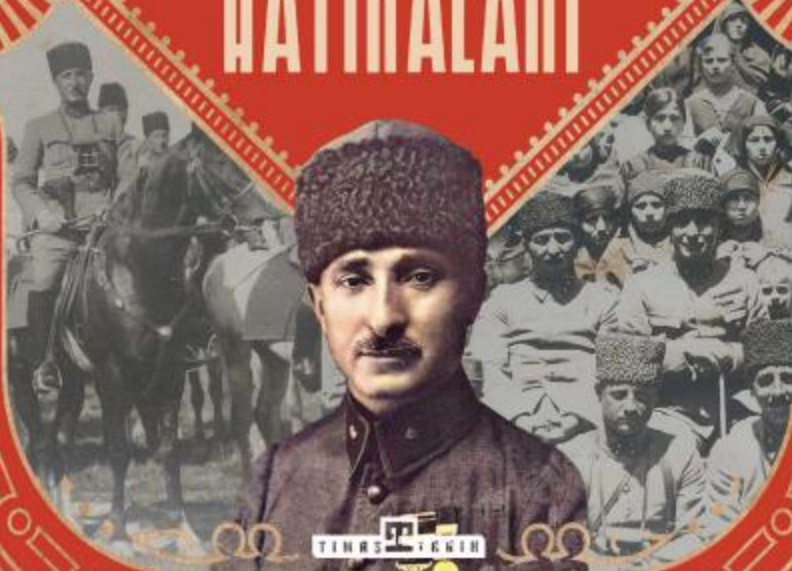

HATIRAT KİTAPLIĞI

ALİ
İHSAN SÂBİS

MİLLÎ MÜCADELE HATIRALARI

TINAR YAYIN

Yayına Hazırlayan: Erhan Çifci

i y i k i k i t a p l a r v a r . . .

TİMAŞ YAYINLARI

İstanbul 2020

timas.com.tr

MİLLİ MÜCADELE HATIRALARI
ALİ İHSAN SABİS
Erhan Çiftçi

TİMAŞ YAYINLARI | ??
Tarih İnceleme Araştırma | ??

EDİTÖR
??

KAPAK TASARIMI
??

İÇ TASARIM
??

1. BASKI
Ocak 2020, İstanbul

ISBN
??

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No:5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
   timasyayingrubu
Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CILT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

MİLLİ MÜCADELE HATIRALARI
ALİ İHSAN SABİS

Erhan Çifçi

ALİ İHSAN SÂBİS

30 Ağustos 1882 tarihinde, İstanbul'da doğan Ali İhsan Sâbis, Beşiktaş Askerî Rüştiyesi'nden mezun olmasını müteakiben 1899 yılında Topçu Harbiyesi'ne girdi. 1902 yılında bu okulu birincilikle bitirerek Harp Akademisi'ne katılmaya hak kazandı. Ocak 1905'te, bu kez Harp Akademisi'nden de yine aynı şekilde birincilikle mezun olarak kurmay yüzbaşı rütbesiyle göreve başladı. İlk görev yeri olan 4. Ordu'da müfreze komutanı sıfatıyla Dersim Harekâtı'na katıldı. Ardından 1907 yılında o dönem Edirne'de faaliyet gösteren Harp Okulu'nda İstihkâm Öğretmen Yardımcılığı yaptı. 31 Mart Vakası'nda ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen İkinci Ordu birlikleri içerisinde İstanbul'da geldi ve bir süre Beyoğlu Merkez Komutanlığı görevinde bulundu. Haziran 1909'da eğitim için Almanya'ya gönderildi. Yurda döndükten sonra, Ekim 1911'de, Harp Akademisi'nde "Tabii ve Harp Tarihi Öğretmen Yardımcısı" olarak vazifelendirildi. Balkan Savaşı'nda Genel Karargâh'ta, Çatalca Mevki Komutanlığı'nda ve 10. Kolordu karargâhında muhtelif görevler üstlendi. Birinci Dünya Savaşı başladığında Genelkurmay 1. Şube Müdürü idi. Daha sonra İkinci Ordu Kurmay Başkanlığı, 11. Kolordu Komutan Vekili, Birinci Kuvve-i Seferiye Komutanı, 9. Kolordu Komutanı, 13. Kolordu Komutanı, 4. Kolordu Komutanı ve Altıncı Ordu Komutanı sıfatlarıyla Doğu, İran ve Irak cephelerinde görev yaptı. Mart 1919'da Altıncı Ordu'nun lağvedilmesinden ötürü İstanbul'a çağrıldı. İstanbul'a geldiğinde İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgün edildi. Eylül 1921'de sürgünden döndü ve vakit geçirmeksizin Millî Mücadele'ye katıldı. 7 Ekim 1921 tarihi itibarıyla Batı Cephesi'ne bağlı Birinci Ordu'nun komutanlığına getirildi. Ancak Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile muhtelif konularda anlaşmazlık yaşadı ve sekiz ay kadar sonra görevinden azledildi. Haziran 1923'te askerlikten emekliye ayrıldı. Emeklilik döneminde münzevi sayılabilecek bir hayat yaşadı. Bir süre ticaretle uğraştı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında gerek Alman yanlısı bir tutum göstermesi gerekse yazmış olduğu hatıralarında pek çok kişi hakkında çeşitli iddialarda bulunması kendisini bir anda hedef tahtası haline getirdi. Bir süre sonra tutuklandı ve cezaevine girdi. Eylül 1947'de o dönem TBMM Başkanı olan Kâzım Karabekir'in girişimleri sayesinde cezaevinden tahliye edildi. 1954'te, Demokrat Parti iktidarında 10. Dönem milletvekili olarak bulundu. 9 Aralık 1957 tarihinde vefat etti.

ERHAN ÇİFÇİ

Lisans eğitimini Kocaeli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde; yüksek lisansını Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) bünyesindeki "Harp Tarihi ve Strateji" programında tamamladı. Doktora çalışmalarını ise halen İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda sürdürüyor. Yazar, yayına hazırlayan ve mütercim olarak "316 Gün: Albay Nuri Pamir'in Kore Savaşı Günlüğü ve Mektupları" (Puna Pamir ile beraber - 2014); "Kutü'l-Amare Kahramanı: Halil Kut Paşa'nın Anıları" (2015); "Şark Cephesi'nden Kore'ye Bir Türk Generali: Tahsin Yazıcı'nın Askerlik Serüveni" (Telif - 2015); "Topyekân Harp" (Aynur Onur Çifçi ile beraber - Tercüme 2017); "İdealist, İttihatçı Bir Muallim: Selim Sırrı Tarcan" (2017); "Kut Almış Ordunun Zaferi: Kutü'l Amare" (Telif - 2017); "Teşkilat-ı Mahsusa: Kafkasya ve Balkanlar'da Operasyonlar" (2018); "Kâzım Karabekir – Hayatım" (2019); "Kâzım Karabekir – İttihat ve Terakki Cemiyeti" (2019); Kâzım Karabekir – İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı (2019) adlı kitapları literatüre kazandırmıştır. Ayrıca Askerî Tarih, İç Güvenlik ve Uluslararası İlişkiler alanlarında yazmış olduğu makale ve yazıları da bulunmaktadır.

Mütareke akdine kadar, elimizde tutmaya muvaffak olduğumuz Musul şehrini, İngiliz kumandanlarıyla uzun boylu didişmelerimden sonra, İstanbul'da Sadrazam ve Başkumandan Vekili İzzet Paşa'dan⁷ aldığımız direktif ve 9 Kasım 1918 tarihli tebliğ üzerine Musul'u, 10 Kasım 1918'de İngilizlere bırakarak Altıncı Ordu karargâhını Nusaybin kasabasına çekmişim. Musul'daki her nevi silah, cephane vesaireyi daha evvel geceleri şimale [*kuzeye*], Cizre'ye göndermiştim.

Mondros Mütarekenamesi'nin 7. maddesi, müttefik devletlere, sevkülceyşçe [*stratejik olarak*] mühim addettikleri yerleri işgal hakkını vermekte idi. Aynı madde mucibince, nasıl Boğazları ve İstanbul şehrini işgal etmişler ise, İngilizler Musul şehrini ve vilayetini de o suretle işgal etmek hakkını haiz olduklarını son defa ileri sürmüşlerdi.

1918 senesi Ekim ayında Filistin ve Suriye topraklarını tamamıyla ele geçirmiş olan İngilizlerin Mısır kuvve-i seferiyesi [*harp kuvvetleri*] karşısında, bizim Yıldırım Ordular Grubu namını verdiğimiz kuvvetlerimiz Halep şehrini de düşmana bırakarak, daha batı şimalde [*kuzey batıda*] bir müdafaa mevzii işgal etmişlerdi. Dördüncü ve Sekizinci ordular lağv olunarak elde kalmış olan kuvvetlerle iki kolordulu bir Yedinci Ordu tensik olunmuştu [*düzenlenmişti*]. Bu orduya, Mirliva [*Tuğgeneral*] Mustafa Kemal Paşa kumanda ediyordu. Kolordulardan

7 Ahmet İzzet Furgaç (1864-1937). 1884'te Harp Okulu'ndan, 1887'de ise Harp Akademisi'nden mezun oldu. 1890-1894 yılları arasında Almanya'da eğitim aldı. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na, Balkan Savaşı'na ve Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. İkinci Meşrutiyet döneminde Genelkurmay Başkanlığına atandı. Mahmud Şevket Paşa'nın suikaste uğramasının ardından Haziran 1913'te Harbiye Nazırlığına getirildi. Ocak 1914 itibarıyla bu görevini Enver Paşa'ya bıraktı. Birinci Dünya Savaşı'nda İkinci Ordu Komutanlığı yaptı. 14 Ekim 1918'de Sadrazam, 21 Ekim 1920'de Dâhiliye Nazırı, 15 Haziran 1921'de ise Hariciye Nazırı olarak görev aldı. 2 Ekim 1923'te emekli oldu. 31 Mart 1937'de vefat etti. [h.n.]

biri Ali Fuat Paşa'nın⁸ diğeri Miralay [*Albay*] İsmet Bey'in [*İnönü*] kumandasında idi.

Adana civarında sahil muhafazasına memur İkinci Ordu ve bu iki ordunun başında Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı bulunuyordu. Grup Kumandan Liman von Sanders Paşa⁹, mütareke müzakereleri başlayınca, tekmil Almanların [*Almanlarının tamamının*] Türkiye'yi terk etmeleri hakkında verilen emir üzerine, Grup Komutanlığını vekil olarak Yedinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak İstanbul'a hareket etmişti.

Şu vaziyete göre, Halep'te bulunan İngiliz kuvvetlerine karşı da, kumandam altındaki Altıncı Ordu tarafından emniyet ve müdafaa tertibatı alınması zarureti hâsıl olmuştu. Bu suretle Halep civarında Fırat Nehri'nden Musul civarında Dicle Nehri'ne kadar pek vasi [*geniş*] araziye tarassut etmek [*gözetlemek*] ve daha şimalde bulunan Diyarbakır, Bitlis, Van, Erzurum, Trabzon, Sivas, Elaziz vilayetlerine doğru cenuptaki [*güneydeki*] düşmanın sokulmasına ve nüfuz etmesine mani olmak vazifesi Altıncı Ordu'nun zayıf kuvvetlerine yüklenmişti.

Mütareke şartları mucibince, Kars, Batum taraflarını ve Kafkas Azerbaycanı'nı terk ederek eski Türk-Rus hududu gerisine ve Erzurum civarına çekilmiş olan Dokuzuncu Ordu Mirliya Yakup Şevki

8 Ali Fuat Cebesoy (1882-1968). Harp Okulu'ndan 1902'de, Harp Akademisi'nden ise 1905'te mezun olan Cebesoy Balkan Savaşı'nda Yanya Kolordusu'nda, Birinci Dünya Savaşı'nda Kanal, Kafkas ve Filistin Cephesi'ndeki muharebelere katıldı. Millî Mücadele döneminde Garp Cephesi Komutanlığı ve TBMM Hükûmeti adına Moskova Büyükelçiliği yaptı. Cumhuriyet döneminde askerlikten ayrılarak siyasetle meşgul oldu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. İzmir Suikastı davasında yargılandı ancak beraat etti. Daha sonra bağımsız milletvekilliği ve bakanlık yaptı. 30 Ocak 1948'de seçildiği TBMM Başkanlığı'ndan 1 Kasım 1948'de ayrıldı. Bir süre daha aktif siyasetle uğraştı. 10 Ocak 1968 günü hayata gözlerini kapadı. [h.n.]

9 Liman von Sanders (1855-1929). 1874'te hizmete başladığı Alman ordusunda 1911 yılında generalliğe yükseldi. 1913 yılı Aralık ayı itibarıyla Osmanlı ordusunu ıslah etmek üzere davet edilen Alman askerî heyetinin başında olarak İstanbul'a geldi. Geldiğinde Prusya ordusunun en yaşlı tümen komutanıydı. Asabi ve alıngan kişiliği nedeniyle maiyeti tarafından fazla sevilmeyen bir subay olarak tanındı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasını müteakiben evvela Çanakkale'de konuşlanan Beşinci Ordu'nun başına getirildi. Şubat 1918'de, bu kez Filistin Cephesi'nde kurulmuş olan Yıldırım Ordular Grubu'nun komutanlığını General Falkenhayn'dan devraldı. Ekim 1918'e kadar bu görevi sürdürdü. Mondoros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı topraklarındaki Alman askerlerini toplayarak ülkelerine salimen döndürmekle görevlendirildi. Ancak İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya götürüldü. Bir süre burada kaldıktan sonra ülkesine geri döndü. 1929'da, Münih'te vefat etti. [h.n.]

Paşa'nın¹⁰ kumandası altında idi. Fakat bu ordu, Kafkas Cephesi'ndeki Ermeni teşkillere ve Karadeniz'den Batum taraflarına (kadar) İngiliz kuvvetlerine karşı tarassut vazifesiyle meşgul idi. Karargâhı Erzurum'da idi.

MÜTAREKEDE İNGİLİZ KUMANDANLARI İLE MÜCADELELERİM

Mütareke şartlarını inceden inceye tatbik için uğraşan İngiliz kuvvetleri, bir yandan yine mütarekenin 24. maddesi mucibince altı Şark vilayetini işgal için bahaneler aramakta idi. Diğer taraftan, bizim elimizdeki silahları almak ve bizi müdafaa kudretinden mahrum bırakmak çarelerini de temine çalışıyordu. Bu maksatla Mütareke'nin 16. ve 20. maddelerini ileri sürüyorlardı.

Mütareke şartları arasında bu çeşit maddeleri görünce, bunların tatbiklerine mani olmak ve düşmana bu hususlarda fırsat ve imkân vermemek lüzumuna karar vermiştim. Mütareke oldu diye düşman karşısında atıl ve mütevekkil kalmak [*kadere boyun eğmek*] vatanseverliğe aykırı idi. Altı şark vilayetinin İngilizler tarafından işgali, güya Ermenileri kurtarmak bahanesi altında, bu bölgenin muhtariyetini [*özerkliğini*] veya istiklâl neticelerini doğurabilirdi. Daha sonra bu vilayetlerin Rusların ellerine geçmesine de yol açabilirdi. Irak ve Suriye'nin elimizden çıktığı aşikârdı. Hiç olmazsa, altı Şark vilayetini bu akıbetten kurtarmak için uğraşmak lazım idi.

İngilizlerin şüpheli tavırlarından endişe eden İstanbul hükûmeti, karargâhı Nusaybin'de bulunan Altıncı Ordu ile karargâhı Erzurum'da bulunan Dokuzuncu Ordu kumandanlıklarını, mütarekeden evvel olduğu gibi faaliyette bırakmış ve diğer ordu kumandanlıklarını lağvetmiş idi. Harp teşkillerini peyderpey, hazar [*barış*] haline irca ediliyordu [*döndürülüyordu*]. İstanbul'da ve Konya'da birer ordu müfettişliği ihdas olunmuştu. Mütareke'den evvelki orduların kumandan-

10 Yakup Şevki Sübaşı (1876-1939). Harp Okulu'ndan 1896'da, Harp Akademisi'nden ise 1900 yılında mezun oldu. Balkan Savaşı'nda Çatalca Ordusu Topçu Komutanlığında Kurmay Başkanı olarak görev yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nda 3. Kolordu ile Çanakkale Cephesi'nde, 15. Kolordu ile Galiciya Cephesi'nde ve 2. Ordu ile Doğu Cephesi'nde görev yaptı. Savaşın bitmesini müteakiben Malta'ya sürüldü. Ekim 1921'de Malta'dan döndü ve Kasım 1921'de 2. Ordu Komutanı olarak Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Cumhuriyet döneminde Yüksek Askerî Şura üyeliği yaptı. 1939'da hayata veda etti. [h.n.]

larından Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa¹¹, Fevzi Paşa¹² İstanbul'da toplanmışlardı. Mersinli Cemal Paşa¹³, Konya'daki İkinci Ordu Müfettişliğine tayin olunmuştu.

ŞARKTAKİ ALTI VİLAYETİN İŞGALİNE MÜMANAAT [KARŞI KOYMA]

İstanbul'un işgal eden İngiliz kuvvetleri, Karadeniz'de, Bolşevik Ruslara karşı faaliyete ehemmiyet vermekte ve Kafkasya'da, Batum ve Bakü havalisini işgal ederek petrol kuyularını ve tesislerini ele geçirip istifade etmeye çalışmakta idi. Bu sebeplerle altı Şark vilayetine gelecek tehlike cenuptan ve Altıncı Ordu'muzun işgal ettiği bölgeden zuhur edebilirdi.

Bu düşünce ile ilk önce Altıncı Ordu'nun elinde ve menzil ambarlarında bulunan fazla silah ve cephanelerin süratle Elaziz, Malatya ve Sivas taraflarına nakledilmelerini temin ve tanzim ettim. Diğer taraftan altı Şark vilayetinin işgaline bahane vermemek için valilerle muhabere ederek asayişin muhafazası hususunda sıkı tedbirler aldık. Acz içinde bocalamakta olan İstanbul hükûmetinden enerji beklemek abes idi.

11 Cevat Çobanlı (1870-1938). 1891'de Harp Okulu'ndan, 1894'te ise Harp Akademisi'nden mezun oldu. Balkan Savaşı'na tümen komutanı olarak katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Galiçya ve Filistin cephelerinde kolordu ve ordu komutanlıkları yaptı. Kasım 1918'de Genelkurmay Başkanı, Aralık 1918'de ise Harbiye Nazırı oldu. İstanbul'un işgalinden sonra İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürüldü. Sürgün dönüşünde güneydeki Elcezire Cephesi Komutanlığına atandı. Cumhuriyet döneminde ordu müfettişliği ve milletvekilliği yaptı. Aralık 1924'te milletvekilliğinden istifa ederek Askeri Şûra üyesi oldu. 1935'te bu görevindeyken yaş haddinden emekliye ayrıldı. 16 Mart 1938'de İstanbul'da vefat etti. [h.n.]

12 Mareşal Fevzi Çakmak (1876-1950). Aralık 1898'de Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olmasının ardından Balkanlarda bulunan muhtelif birliklerde görev yaptı. Balkan Savaşı'nda Vardar Ordusu'nda görevliydi. Birinci Dünya Savaşı'nda sırasıyla Çanakkale, Doğu ve Filistin cephelerinde görev aldı. Mütarekeden sonra kısa bir süre Osmanlı Genelkurmayı'nın başına geçti. Ardından Salih Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı da oldu. Nisan 1920'de Millî Mücadele'ye katıldı. Mayıs 1920'de Ankara Hükûmeti'nin Millî Savunma Bakanı ve hemen akabinde Genelkurmay Başkanı oldu. Cumhuriyet döneminde yaklaşık bu görevde kaldı. 1944'te emekli oldu. Emekliliğinden sonra bir ara aktif siyasetle uğraştı. 10 Nisan 1950 günü vefat etti. [h.n.]

13 Ferit Cemal Mersinli (1873-1941). Harp Okulu'ndan 1895'te, Harp Akademisi'nden ise 1898'de mezun oldu. Balkan Savaşı'nda Garp Ordusu Kurmay Başkanı idi. Birinci Dünya Savaşı'nda 8. Kolordu Komutanı olarak Filistin Cephesi'nde görev yaptı. Ocak 1918'de Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığına tayin edildi. Ekim 1919'da Harbiye Nazırı olsa da, Ocak 1920'de bu görevinden ayrıldı. Mart 1920'de kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Cumhuriyet döneminde milletvekilliği de yaptı. 1941'de hayata gözlerini kapadı. [h.n.]

İngilizlerin, Mütareke'nin verdiği salahiyetten [*yetkiden*] istifade etmelerinin önüne geçemediğimiz takdirde her kasabanın ve şehrin Müslüman halkın hukukunu muhafaza için, Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri ve mahallî milis teşkilatı kurmalarını valilerle müstakil mutasarrıflıklara¹⁴ tavsiye ettim; bu hususta icap eden silah ve cephaneleri, Altıncı Ordu'nun elindeki menbalardan vereceğimi bildirdim. Bu husustaki tavsiye ve tebliğlerimizi ilk defa kavramak, anlayış ve iyi niyet göstermek, tatbik sahasına geçmek hususunda Urfa Mutasaffırı Nusret Bey dirayet göstermişti. Bu işi mahallinde tetkik ile teşvik etmek, yardım göstermek ve diğerlerini de cesarete sevk eylemek için 10 Ocak 1919'da Urfa'ya giderek Nusret Bey ile mahallin ileri gelenleri ile görüşüm.

Bu esnada, Yarbay Kiling isminde bir İngiliz subayı, bir gece karanlıkta otomobil ile ileri karakol postalarımız arasından habersizce geçmeye muvaffak olarak Urfa civarındaki köylerde Ermeni kadın ve çocukları aramaya başlamış. Bize haber vermeden ve müsaade almadan Mütareke Hattı'nı geçerek bu hattın gerisinde kışkırtıcı teşebbüslerde bulunması, fena halde canımı sıktı. İngiliz subayının derakap [*hemen*] hareketten men edilerek nezaret altına alınmasını, bununla beraber hüsn-ü [*iyi*] muamele edilmesini ve fakat kaçmasına meydan verilmemesini mahalline tebliğ ettim. Aynı zamanda Halep'teki İngiliz generaline bir telgraf göndererek Kiling'in hüviyetini, vazifesini sordum ve bize haber vermeden Mütareke Hattı'nın geçilerek tahrikat [*kışkırtmalar*] yapmasını ve yaptırılmasını protesto ettim. İki gün sonra gelen cevabında, Killing'in, İngiliz Kuvve-i Seferiyesi Başkumandanlık karargâhına mensup olduğu ve serbest bırakılarak Halep'e iadesi bildirildi. Bunun üzerine, iki gün mevkuf [*tutuklu*] tutulmakla hatasının cezasını görmüş olan Killing'in, bir daha bu çeşit hareketlerde bulunmamak şartıyla ve doğru Halep'e gitmek üzere serbest bırakılması emrini verdim.

ASKERİ NE İÇİN TERHİS ETMEDİM

Bu hadiselerden sonra İngilizler, benim kendi emel ve teşebbüsleri için ciddi bir engel olduğumu anlayarak, yine Mütareke şartları mucı-

14 Osmanlılar Tanzimat'tan sonra ülkeyi idari anlamda vilayet-sancak-kaza ve nahiyelere bölmüşlerdi. Sancakların en büyük mülki amiri olan kişilere "mutasarrıf", mutasarrıfların yönettikleri bölgelere ise "mutasarrıflık" veya "liva" denmiştir. [h.n.]

bince, kumandam altındaki askerin bir an evvel terhisi için uğraşmaya başladılar. Bu hususta İstanbul'daki Harbiye Nezareti'nden gelen terhis emirlerini geciktirmek ve vakit kazanmak zaruretini hissettim. Köyleri yakın erlerin terhisine başlamakla beraber Orta ve Garbî [*Batı*] Anadolu'ya gidecek efradın kış ortasında, fena kara yıllarında yürüyerek köylerine sevklerinin doğru olmadığını Harbiye Nezareti'ne yazdım. Dört harp senesi içinde ölmeyerek berhayat [*hayatta*] kalmış vatan müdafilerinin köylerine dönerken fena sevkiyat ve kifayetsiz menzil tertipleri içinde, çamur, bataklık ve soğuktan müteessir [*etkilenmiş*] olarak hastalanmalarına ve ölmelerine muvafakat edemeyeceğimi ve İngilizler ile muharebe edilerek terhis edilecek efradımızın Halep'ten geçen demir yolu vasıtasıyla Anadolu'ya nakledilmelerinin temin olunmasını bildirdim.

Elimizdeki askerin terhisi halinde, Altıncı Ordu birlikleri çok zayıf bir mevcuda düşecekler ve üzerimizdeki vazifeyi ifaya kifayet etmeyeceklerdi. Böyle bir halde altı Şark vilayetinin İngilizler tarafından daha kolay işgali mümkün olacak ve bu vilayetlerde Ermeni unsurunun çoğunlukta olduğu iddiaları ortaya atılacak idi.

Bu endişeler üzerine, mahallî milis teşkilatı meselesini Müslüman ve Türk yerli halkın kendi haklarını muhafaza ile uğraşacak Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin bir an evvel kurulmalarını valilere ve mutasarrıflara tekrar tavsiye ettim. Aynı zamanda, Erzurum'daki Dokuzuncu Ordu Kumandanı'nı bu işlerden haberdar ederek onun da kendi muntikasında aynı teşkilatın vücuda getirilmesini rica ettim.

Harbi kaybettiğimize artık tamamıyla inanarak, İstanbul'u terk etmiş olan İttihat ve Terakki hükûmeti ileri gelenlerinin belki bir planları olduğunu, bir müddet, zannetmiş ve beklemiştim. Suriye'deki mağlubiyetimiz kati olmakla beraber, Kafkasya'da oldukça mühim kuvvetlerimiz vardı. Romanya'dan ve Makedonya'dan geri alınmış ve mevcutları dolgun bazı tümenler, 1918 İlkbaharı'nda Kafkasya'ya naklolunmuştu. Kafkasya'da Batum ve civarında Üçüncü Ordu, Kars ve civarında Dokuzuncu Ordu bulunuyordu. Enver Paşa 1 Kasım 1918 akşamı bir Alman destroyerıyla¹⁵ ve Karadeniz yoluyla İstanbul'dan kaçarken Sadrazam İzzet Paşa'ya göndermiş olduğu mektupta Azer-

15 Enver Paşa ve beraberindekiler destroyerle değil, yine Almanlara ait olan bir denizaltı ile ülkeden ayrılmışlardı. [h.n.]

baycan İslam hükûmeti için çatışmak üzere Kafkasya'ya geçeceğini bildirmişti.

Henüz harp devam ederken Filistin taraflarındaki zayıflığımızı Enver Paşa idrak ediyordu; fakat demir yollarının kifayetsizliği hasebiyle o tarafa daha fazla kuvvet gönderemiyordu. Hatta orada mevcut olan birliklerin beslenmesinde bile zorluk çekiliyordu. Bununla beraber Romanya'dan gelen vesair muhallerden tasarruf olunan kuvvetlerle Halep civarında bir ihtiyat ordusu vücuda getirmek ve icabına göre bunları kullanmak fikrini reddederek bu kuvvetleri Batum taraflarına göndermesini harbin gayrimüsait neticesinde yeni vaziyetler ihdası için düşündüğü gizli bir tasavvurun ve bir planın icabına atfetmiştim.

Hatta 1918 Temmuzunda benim Altıncı Ordu Kumandanlığına ve benden evvelki Altıncı Ordu Kumandanı ve Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın¹⁶ da, Üçüncü, Altıncı ve Dokuzuncu ordulardan mürekkep [oluşan] Kafkas Ordular Grubu Kumandanlığına tayin edilmekliğimizi yine bu gizli tasavvurun bir mukaddimesi [başlangıcı] zan ve telakki eylemiştim. Gerçi zahirde Altıncı Ordu'nun Musul taraflarında, İngilizler cepheden taaruz ederken, Dokuzuncu Ordu'nun İran içinden dolaşarak Bağdat taraflarına ilerlemesi ve Bağdat'ın istirdadı [geri alınması] fikri ileri sürülmüştü. Ben de bu fikre veya plana Batum'da şiddetle istirdat etmek [geri almak] fikrinin kuru bir hayal olduğunu söylemiştim. Bununla beraber, böyle Bağdat'ın istirdadı düşüncesinin, Almanları oyalamak maksadına matuf aldatıcı bir fikir olması ihtimalı daima zihnimi meşgul etmişti.

16 Halil Kut (1882-1957). Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden 1905 yılında mümtaz yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra Balkanlarda ayrılıkçı çetelere karşı savaştan ve ardından sırasıyla Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na katılan Halil Kut asıl ününü Irak Cephesi'nde yapmıştı. 29 Nisan 1916 günü Kut'ül Amare'de İngilizlerin 6. Poona Tümeni'ni esir almasıyla adını Türk tarihine altın harflerle yazdırdı. Birinci Dünya Savaşı'nın nihayetinde Şark Ordular Grubu'nun başında bulunuyordu. Savaş bitiminde tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne kapatıldı. Buradan kaçarak Kafkaslara ve Rusya'ya gitti. Millî Mücadele döneminde Ankara Hükûmeti ile Sovyetler arasındaki görüşmelere aracılık etti. Anadolu'ya gelerek Millî Mücadele hareketine katılmak istediysen de, gerek İttihatçı kimliği gerekse Enver Paşa'nın amcası olması hasebiyle bu isteği uygun görülmedi. Bir süre daha Rusya'da kalmasına rağmen Enver Paşa'nın Türkistan'da Sovyetlere karşı mücadele başlatması nedeniyle Almanya'ya geçti. Kurtuluş Savaşı'nın bitmesinin ardından Türkiye'ye dönüşüne izin verildi. Hayatının sonuna değin Münzevi sayılabilecek bir hayat yaşadı. 1957 yılında hayata gözlerini yumdu. [h.n.]

Zannediyorum ki Enver Paşa, harbin mağlubiyetle neticeleneceğini artık anlamış ve İstanbul taraflarında mukavemet ümidi kalmamış olduğundan mütarekede Kafkasya'ya giderek orada amcası Halil Paşa'nın kumandasındaki kuvvetlerin başına geçecek ve o muntıkada İngilizlere mukavemet edecek; Azerbaycan Türkleri'nden ve Türkistan'dan da istifade suretiyle bir Turan hükûmeti vücuda getirmek emelini takip eyleyecek...

Bu fikir veya tasavvur benim zihnimi çok meşgul etmiş ve Altıncı Ordu'daki tecrübeli askerlerimi terhis etmeyerek, pek ağır mütareke şartları karşısında bu yeni mukavemet cephesine iltihak etmek [*katılmak*] belki vatan için faydalı olacaktır diye düşünmüştüm. Fakat Enver Paşa'nın, İstanbul'dan bir torpido ile kaçtıktan sonra Batum'a gideceği yerde Odesa'ya çıktığını haber alınca hayrete düşmüştüm. Belki Rusya'da Ruslar ile anlaşarak Kafkasya'ya bundan sonra dönecek diye kendimi teselli etmişim; fakat Kafkasya'daki kuvvetlerimizin Erzurum taraflarına geri çekildiğini ve bu kuvvetlerin Yakup Şevki Paşa kumandasında bırakıldığını görünce ümit ve tahminlerim büsbütün suya düşmüştü; çünkü Yakup Şevki Paşa'nın bu çeşit hareketleri kabul ve tatbik edeceği pek şüpheli idi. Esasen Mütarekename'nin fena tatbikinden yeise [*üzüntüye*] düşen Ahmet İzzet Paşa, Padişah Vahideddin'in kabine işlerine müdahalesine kızmış ve 8 Kasım 1918 akşamı Kanun-u Esasi'nin ihlalini ileri sürerek istifa etmişti. 11 Kasım'da bunun yerine geçen Tefik Paşa kabinesi acz içinde bocalamakta ve enerjilerini kaybetmiş, yarı bunak, köhne adamlar bu kabinede ve devlet işlerinde bir ölü hareketsizliği ve becereksizliği gösteriyorlardı.

Biz, İzzet Paşa kabinesinde bulunan Cavit¹⁷, Ali Fethi¹⁸, Adliye Nazırını Hayri¹⁹, Nabi²⁰ ve Rauf²¹ beyler gibi oldukça enerjik adamlardan sabır ve tahammül göstererek iş beklerken, Hünkâr'ın “Bunlar İttihatçıdır” diye intikam almak için bu nazırların kabineden çıkarılmasını İzzet Paşa'dan mükerreren talep etmesi ve Ahmet Rıza Bey'in de bu talepte rol oynaması İzzet Paşa kabinesini istifaya mecbur etmişti.

Tevfik Paşa kabinesini zamanında, mütareke tatbikatı daha fenalaşmış ve müttefikler büsbütün azıtmışlardı...

17 Mehmed Cavit Bey (1875-1926). Selanik'te doğdu. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den mezun olmasının ardından muhtelif okullarda bir süre hocalık ve müdürlük yaptı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içerisinde yer aldı. Meclis-i Mebusan'da milletvekilliklerinde bulundu, Maliye ve Nafia (Bayındırlık) bakanlıkları yaptı. Osmanlı maliyesinin modernleştirilmesi için büyük çaba harcadı. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanıp suçlu bulundu. Bunun üzerine yurt dışına kaçtı. 1922'de yurda döndü. 1926'da Mustafa Kemal Paşa'ya karşı yapılması planlanan İzmir Suikastı'nın düzenleyicilerinden biri olduğu iddiasıyla yargılandığı mahkemede suçlu görüldü ve 26 Ağustos 1926'da idam edildi. [h.n.]

18 Ali Fethi Okyar (1880-1943). Harbiye Mektebi'nden 1901'de, Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden de 1904 yılında birincilikle mezun olmasının ardından kurmay yüzbaşı rütbesiyle merkezi Selanik'te bulunan Üçüncü Ordu'da göreve başladı. Burada özellikle çete takibi işleri ile uğraştı. Trablusgarp ve Balkan Savaşı'na katıldı. Talat Paşa'nın önerisiyle askerlikten ayrılarak milletvekili oldu. Sofya'da büyükelçilik yaptı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildi. İki yıl kadar sonra sürgünden döndü. Cumhuriyet'in ilanı edilmesinin akabinde evvela başbakanlık sonrasında ise Paris büyükelçiliği yaptı. 1930'da Atatürk'ün isteğiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu ve bir süre bu çatı altında siyaset yaptı. 1943 yılında hayata veda etti. [h.n.]

19 Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi (1867-1922). İlmiye sınıfından bir aileye mensup olan Hayri Efendi medrese eğitimini müteakiben Mekteb-i Hukuk'u bitirerek müderris olarak göreve başladı. Ceza reisi olarak Selanik'te bulunduğu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişkide oldu. 1910 yılından itibaren Evkaf Nazırını (Bakanı) oldu. Keza kısa sürelerle Dâhiliye, Orman ve Maadin bakanlıklarına vekâlet etti. Mart 1914'te Şeyhülislamlığa getirildi. Bu görevindeyken Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girişi ile ilgili cihad-ı ekber fetvalarını verdi. Ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümetinde Adliye Nazırlığı yaptı. İngilizlerin İstanbul'u işgalinden sonra Malta'ya sürüldü. Sürgün dönüşünden kısa bir süre sonra vefat etti. Cumhuriyet dönemi başbakanlarından Suat Hayri Ürgüplü'nün babasıdır. [h.n.]

20 Memenlizade Mehmed Nabi Bey (1868-1924). Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Hâriciye Nazırını idi. [h.n.]

21 Rauf Orbay (1881-1964). 1899'da Heybeliada Bahriye Mektebi'nin Harbiye bölümünden mezun olarak Selimiye fırkateynin de göreve başladı. 1911'de Aziziye zırhlısı ile Trablusgarp'a silah ve cephane taşıdı. Asıl ününü Balkan Savaşı'nda Hamidiye kruvazörü süvarisiyken kazandı. Bu görevinde yaptığı akın harekâtı ile tek başına bütün Yunan donanmasını neredeyse hareketsiz hale getirdi. Bu başarısından ötürü kamuoyunda “Hamidiye Kahramanı” olarak tanındı. Birinci Dünya Savaşı'nda Deniz Kurmay Başkanlığı yaptı. 1918'de çok kısa bir süreliğine Ahmet İzzet Paşa kabinesinin Bahriye Nazırını oldu. 3 Mayıs 1919'da askerlikten istifa ederek Mustafa Kemal Paşa ile beraber Millî Mücadele hareketi içerisinde yer aldı. İcra Vekilleri Heyeti Reisliği yaptı. Cumhuriyet döneminde milletvekilliği ve büyükelçilik görevlerinde bulundu. 1964 yılında yaşamını yitirdi. [h.n.]

Artık, Boğazların mayınlardan temizlenmesi hitam [son] bulmuş olduğundan 13 Kasım’da müttefiklerin harp gemileri İstanbul’a gelmişler idi. Bu meyanda İngilizlerin vaadi hilafına Yunan harp gemileri de bulunuyordu. Fransızlar, İskenderun’un işgalini talep ederek oraya girmişler ve Fransızlarla İngilizler, mütareke ahkâmını [hükümlerini] aleyhimize tatbik için birbirleriyle yarışa koyulmuşlardı. Bir yandan Antakya’yı, diğer taraftan Adana vilayetini Pozantı’ya kadar Fransızlar işgale başladılar. İngilizler de güya Bolşevik Rusya’ya karşı asker sevki bahanesiyle İstanbul’da asker doldurdular. Bizim muntıkamızda altı vilayeti işgal çarelerini arıyorlar ve bahaneler ihdasına [çıkarmaya] çalışıyorlardı...

Nihayet 1919 senesine girdik. Hâlâ Enver Paşa’dan bir ses yok. Düşman işgalinin gittikçe genişlediğini görerek Şark vilayetlerini korumak ve elde tutmak endişe ile yeni tedbirler almaya başladım. Bir aralık Dokuzuncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile doğrudan doğruya temasa geçerek el birliğine bir hareket tertibini düşündüm; fakat daha, mahallî milis teşkilleri ve Müslüman Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri vücuda getirmek teşebbüsünde anlaşılamamıştık. Daha vasi bir kombinezon [önlemler] için hiç ümit göremiyordum.

İlk önce, kendi ordumun hâkim olduğu bölgede bu teşkilleri kuvvetlendirmeyi ve ondan sonra, mütareke işlerinin inkişafına [gelişimine] göre yeni hareket tarzı kararlaştırmayı uygun buldum. Bu suretle Ocak ayı da geçti

İNGİLİZ ZULMÜ VE TUZAĞI

1919 senesi Şubat başında şarktaki Fransız Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d’Esperey İstanbul’a gelerek bizi tahkir edercesine zafer nümayişleri [gösterileri] ile şehir sokaklarını dolaşmış!

O zaman birbiriyle nüfuz ve zulüm yarışına çıkan İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleri bu Fransız nümayişine karşı, bir İngiliz gösterisi tertip etmişler; “Türkiye’yi mütareke talebine mecbur eden Fransızlar değil, biziz” demek için, geçen 1918 senesi Sonbahar’ında, mütarekeden evvel yaptıkları taarruzlar neticesinde Filistin ve Suriye’yi zapt eden, Kudüs, Şam ve Halep şehirlerini ele geçirmiş olan ve İngilizlerin “Mısır Kuvve-i Seferiyesi” adını verdikleri İngiliz ordusunun kumandanı Mareşal Allenby, 1919 senesi Şubatı’nın sekizinci günü

İstanbul'a gelmiş ve bu vesile ile İngilizler de İstanbul sokaklarında bir zafer nümayişi yapmışlardır. Fakat iş bununla kalmamış, 8 Şubat 1919'da Allenby, güya Türk Hariciye Nazırı'nı ziyaret şeklinde yaptığı bir görüşmede, Hariciye Nazırı Reşit Paşa'ya tahkir edercesine bir azamet ile bir nota, nota değil, bir ihtarname tebliğ etmiş.

Bizim İstanbul'da olup biten bu diplomasi facialarından hiç habere rimiz yok idi. Esasen İstanbul ile posta ve telgraf irtibatımız güçleşmiş idi. 12 Şubat 1919 tarihinde "Müstaceldir [Acildir]" işaretini havi [içeren] ve üç gün evvel İstanbul'dan çekilmiş; Harbiye Nazırı Ömer Yaver²² imzasını taşıyan şifreli şu tegrافی alldım:

Altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Hazretleri'ne

628/12/81 sayılıdır.

Harbiye: 9/2/1919

Müstaceldir.

"Altıncı Ordu" unvanı "13. Kolordu"ya tahvil olunmuştur.

Kolordu Kumandanlığına münasip birini tevkil ederek [vekil bırakarak] hemen Dersaadet'e²³ avdet eylemeleri [dönmeleri] ve tevkil edilecek zatın ismiyle tarih hareketlerinin inbası mütemennadır [haber verilmesi istenmektedir].

İmza

Harbiye Nazırı

Ömer Yaver

Emrin içinde bulunan "Hemen Dersaadet'e avdet eylemleri" ve "tarih hareketlerinin inbası" kayıtlarını okuyunca bir hususi maksat bulunduğu şüphesi hâsıl oldu. Bunu keşif ve tahmin için çok düşündüm ve mesai arkadaşlarıma, hususiyle eski Erkân-ı Harp Reisim [Kurmaya Başkanım] ve o zaman 5. Fırka kumandanı bulunan Kenan Bey'e²⁴

22 Ömer Yaver Paşa (1861-1931). Harp Okulu'ndan 1881'de, Harp Akademisi'nden ise 1884'te mezun oldu. 1897 Osmanlı Yunan Savaşına katıldı. 1900 yılında paşalığa terfi etti. Balkan Savaşı'nda Birinci Kolordu Komutanı olarak görev yaptı. 1913 yılında emekli edildi. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Üçüncü Tefvik Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı olarak görevlendirildi. 1922'de Padişah Vahdeddin ile beraber ülkeden ayrıldı. Bir süre Mısır ve Lübnan'da yaşadı. 1931'de, Beyrut'ta vefat etti. [h.n.]

23 Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul'un anıldığı adlardan biri. [h.n.]

24 Kenan Dalbaşar (1888-1935). 1902'de Harp Okulu'ndan, 1912'de ise Harp Akademisi'nden mezun oldu. Akademinin 3. Sınıf öğrencisiyken Trablusgarp Savaşı'na katıldı. Balkan Savaşı'nda Çatalca Ordusu'na bağlı Bağımsız Süvari Tugayı Başkanı idi. Birinci Dünya Savaşı'nda bilhassa Irak'taki 13. Kolordu'nun kurmay başkanlığı yaparken öne çıktı. Millî Mücadele döneminde 5. ve 13. Tümen'e komuta etti,

sordum; akla gelebilecek her şeyi, enine boyuna inceledik. Nihayet diğer ordular gibi, bizim ordunun da, hazar haline rücu' [dönmesi] için lağvolunduğunu ve tabii olarak, diğer orduların kumandanları gibi benim de İstanbul'a çağrıldığımı istihraç ettiler [sonucunu çıkardılar]. Hiç kimse başka bir mana ve maksat atfetmedi. Fakat benim şüphem zail olmadı [ortadan kalkmadı]; çünkü ben, gerek İngilizlere karşı ve gerek Harbiye Nezaretî'nin askerinin terhis hakkındaki emirlerine karşı vaziyet aldığımı ve miskin adamların bu vaziyeti "uysallık göstermemek" manasında telakki edeceklerini biliyordum.

Bu esnada Altıncı Ordu karargâhı Nusaybin'de bulunuyordu. Yukarıda tafsil olduğu [ayrıntlarıyla anlatıldığı] üzere, mütarekeden sonra, vatanın menfaati namına hususi ehemmiyet verdiği işlerle, yani fazla silah ve caphanelerin geri taraflara, Elaziz ve Malatya taraflarına sevki ile Musul ile Halep arasındaki geniş sahada, Ermeni meselesini hortlatmamak için, her iki taraftaki İngiliz ordularına karşı emniyet hizmetleriyle ve şarktaki altı vilayetimizin İngiliz işgaline girmemesine çalışmakla meşgul olmuş ve olmakta idim. Mütarekename'nin 24. maddesinde şu kayıt vardı:

"Altı vilayette iğtişaş zuhurunda [karışıklık çıktığında] mezkûr [zikkredilen] vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler".

İngilizler, mütemadiyen Maraş, Antep, Urfa havalisini işgal niyetinde görünüyordular. Antalya taraflarına İtalyan askeri çıkarılmış; bunlar da Konya taraflarına yayılmaya başlamışlar; Fransızlar, Adana vilayetini işgalleri altına almışlardı; âdeta her devlet kendisine bir nüfuz muntıkası ayırmış. Yunanlara da İzmir havalisi, Samsun tarafları ve "Pontus" denilen bölge, İngilizler tarafından hediye edilecekmiş.

Böyle bir hengâmede başladığım işleri yüzüstü bırakıp İstanbul'a çekilmek istemiyordum. Müslüman halkın hukukunu müdafaa edecek teşkilleri ve milis kuvvetlerini vücuda getirmeye çalışıyordum. İstanbul'a hareketim halinde, bu işlere cesaretle devam edecek otorite sahibi, yüksek rütbeli ve kabiliyetli kimse bulunmadığından Hariciye Nazırından gelen emri münasip bir bahane ile geciktirmek, İngilizlerin

Adana Bölgesi Komutanlığı yaptı. 1926'da general oldu. Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanlığı ve Genelkurmay II. Başkanlığı yaptı. 1931'de 7. Kolordu Komutanı iken vefat etti. [h.n.]

vatanın geri kalan kısımlarını işgal eylemelerine meydan vermemek ve bu maksatla yerli mukavemet tertiplerini ikmale vakit bulmak istiyordum. İşte bu düşünce ile Harbiye Nazırı'na yazdığım cevapta 13. Kolordu'ya kumandan vekili olacak kimse bulunmadığını, 2. Fırka'nın [*Tümen'in*] başında da kumandan mevcut olmadığı, bunlara birer kumandan gönderilmesini ve o zaman kadar benim iş başında kalmaklığımın zaruri olduğunu arz ettim.

MAREŞAL ALLENBY'NİN ŞİDDETLİ NOTASI

15 Şubat 1919'da İstanbul'dan yazılarak aynı günde elimize geçen şifreli şu telgrafname dikkatimizi çekti:

Altıncı Ordu Kumandanlığına

Harekât 920 sayılıdır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye: 15/2/1919

1- Miralay Cevdet Bey²⁵ 13. Kolordu Kumandan Vekili olur.

Mumaileyhin²⁶ Nusaybin'e vüruduna [*gelişine*] değin de işbu vekâlet vazifesini 5. Fırka Kumandanı Kenan Bey'e şimdiden tevdi buyurur [*verir*] ve kumandadan çekilirsiniz. Kenan Bey emr-i âhara [*başka bir emre*] değin hareketini tehir eder.

2- Gerek Kolordu'ya ve gerekse 2. Fırka'ya kumandanlar tayin edilecektir.

3- İşe umurunu [*işlerini*] da şimdilik Kolordu Kumandan Vekili tedvir eder [*yönetir*].

4- Tren hakkında ayrıca tebligat yapılacaktır efendim.

İmza

Harbiye Nazırı

Ömer Yaver

25 1878'de Bağdat'ta doğan Cevdet Bey 1893'te Harp Okulu'nundan, 1896'da ise Harp Akademisi'nden mezun oldu. Meslek hayatının büyük bölümünü Irak topraklarında geçirdi. Şubat 1919'da komutan vekili olarak atandığı 13. Kolordu'ya Kasım 1919 itibarıyla asaleten komuta etmeye başladı. Ancak Mayıs 1920'de yetersizliğinden ötürü açığa alındı. Ardından Irak Kralı Faysal'ın hizmetine girdi. Türk ordusunda göreve dönmediği için Temmuz 1923 itibarıyla istifa etmiş kabul edildi. Bağdat'ta öldü. [h.n.]

26 Mumaileyh: Daha önce adı geçen, evvelce kendisinden bahsedilen kişilere atf yapmak için kullanılan bir ifade. [h.n.]

Bu telgrafi okuyunca, terhis edilecek erleri kara yollarından memleketlerine göndermemek hususundaki ısrarına karşı Harbiye Nazırı ile Genelkurmay Başkanı'nun içerlediklerini ve beni iş başından bir an evvel ayırmak gibi bir karara vardıklarını zan ve tahmin etmiştim.

Ne Genelkurmay Başkanı ve ne Harbiye Nazırı, benim İstanbul'a gelmekliğimin tehlikeli olabileceğini ve bir hastalık bahanesiyle bir müddet oralarda istirahat ederek vakit geçirmekliğimin ihtiyata muvafık [*uygun*] bulunacağı hakkında hiçbir hususi ikaz ve tavsiye yapmak cesaretini ve iyi niyetini göstermemişlerdi. Bilakis 15 Şubat'ta yazılmış olan bu şifrenin aynı günde benim elime varması için yollar açtırılarak makine başında bana çektilmesi temin edilmiş. Bu telgrafa çok kızmıştım; fakat Harbiye Nazırı'na ters cevap vererek itaatsizlik göstermek veya isyan etmek için henüz vakit gelmemişti.

Bundan bir gün sonra, 16 Şubat'ta, yine Harbiye Nazırı Ömer Yaver imzasıyla 13. Kolordu Kumandanlık Vekâleti'ne hitaben Genelkurmaydan üç gün evvel yazılmış şu şifreli telgraf geldi:

13. Kolordu Kumandanlığı Vekâleti'ne

239 sayılıdır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye: 13/2/1919

Ali İhsan Paşa'nın infikak etmiş [*yerinden ayrılmış*] bulunacağı düşünülerek işbu telgraf zatiâlinize hitap edilmiştir. İstanbul'a gelerek bu defa avdet eden General Allenby'nin hükûmete verdiği mutalebatı [*talepleri*] suret-i atıye dercolunmuştur [*aşağıya eklenmiştir*]. Hükûmetçe bunların adem-i kabulü [*kabul edilmemesi*] hakkında her gûna [*türlü*] teşebbüslerde bulunmakta olup alınacak netice de ayrıca size tebliğ olunacaktır.

İmza
Harbiye Nazırı
Ömer Yaver

Suret

Mısır Kuvve-i Seferiyesi idaresi altında bulunan mıntıkada icra mevkiine konacak mukarrer [*kararlaştırılmış*] şartlar:

- 1- Altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın memuriyetine hitam verilecektir.
- 2- Altıncı Ordu kâmilen [*tamamen*] teslim-i silah ederek top, mitral-yöz vesair silahları muayyen bir noktada tarafıma ita olunacaktır [*verilecektir*].
- 3- Tarafımdan emir verildiğinde ahalinin elinde bulunan silahlar toplatılacaktır.
- 4- Benim mıntıkam dâhilinde ihtiyacım olmayan Türk Jandarması teslim-i silah edecek ve emrim mucibince [*gereğince*] terhis olunacaktır. İdarem altındaki mıntıklar dâhilinde bulunan Türk Jandarması terhis olununcaya kadar emrine tabi tutulacaktır.
- 5- Tavır ve hareketleri adem-i memnuniyeti mucip olan Osmanlı memurları emrime tebaiyetle [*uyularak*] azledilecektir; ve bunların yerine nasp ve tayin kılınacak yeni memurların isimleri bera-yı tasvip [*onay için*] tarafıma verilecektir.
- 6- Ahvalin müsaadesine göre, Ermeniler, kendi memleketlerine geri gönderilerek bunların iskânları temin, arazi vesair emlâki şimdi kendilerine iade olunacaktır. Ermenilerin kendi memleketlerine gönderilmeleri hususunda muavenet [*yardım*] ve mallarına iras edilmiş [*verilmiş*] olan zarar ve ziyânı tahmin etmek üzere icap eden yerleri ziyaret edecek bilcümle [*bütün*] zabitlerime teshilat [*kolaylık*] ibraz olunacaktır [*gösterilecektir*].
- 7- Gerek cinayetler ve gerek umumi asayiş ihlal edecek fiiller icrasiyle müttehem bulunan [*şüpheli duyulan*] kimseleri tevkif etti-receğim; bu dahi, tamamıyla reyime [*görüüşüme*] muhavvel bulunacaktır [*birakılacaktır*].
- 8- Konya'nın şarkında bulunan bütün şimedifer [*demir yolu*] hatları tarafımdan kontrol olunacaktır.
- 9- İdarem altındaki mıntıkanın umum telgraf ve telefon hatlarını kontrol eyleyeceğim.
- 10- Lağvolunacak Altıncı Ordu'nun efradı... tarihinden itibaren haftada 900 kişi olmak suretiyle memleketlerine sevk ve izam olunacaktır [*gönderilecektir*].

11- Osmanlı memurları, Hint ordumuzun efradı da dâhil olduğu halde, bilcümle esirleri teslim edeceklerdir.

12- İstedğim mevkileri işgal etmek salahiyetini haiz [*yetkisine sahip*] olduğum izahtan varestedir [*çok açıktır*]. Bâlâdaki [*Yukarıdaki*] 8. maddede zikrolunan “kontrol” kelimesinden matlup [*istenen*] şudur ki, tarafımdan işar vuku bulduğu zaman, şimendifer hattının askerî veya sivil her türlü nakliyatını arzu ettiğim veçhile icra ettiğim gibi, mezkûr hattı her cins nakliyat icrasından her zaman men eylemek salahiyetini haiz olacağım.”

Bu şifreyi okuyunca, kendi kendime düşündüm: Mütarekenin akdinden beri geçen ahvali ve yaptığımız işleri zihnimden geçirdim; muzaffer İngiliz ordusu kumandanının o zamana kadar cihan tarihinde hiç görülmemiş bir şekilde bize zulüm ve tazyik yapmak kararını verdiğini, milletlerarası hukukun tamamıyla parçalanıp ayaklar altına alındığını, mütareke hattı gerisinde elimizde bulunan yerlerde bizim her türlü nüfuz, itibar ve hükümranlığımızı hiçe indirmek istediğini, öteden beri endişe ettiğim gibi, Şark’taki altı vilayetimizi işgal ederek buraları Ermeni memleketi haline sokmayı düşündüğünü aşikâr buldum. İngilizler, Ali İhsan Paşa’yı iş başından ayırmadıkça Türkiye’deki maksatlarını takip edemeyeceklerini anlamışlar; beni ve ordumu ortadan kaldırmak için bu notayı vermişlerdi. Şu halde İngilizlerin tazyikiyle benim vazifeme nihayet verildiği anlaşılıyor; fakat hükûmetin beni acele “*Hemen İstanbul’a avdet*” ettirmesinden maksadı ne idi? Neden bu İngiliz ultimatomunu doğrudan doğruya bana bildirmekten çekinmişti!

Bu esnada İstanbul gazetelerinde bir balon uçurulmuş; İstanbul’da bulunan ordu irtibat subayımızın gönderdiği bir şifrede benim güya “Harbiye Nazırı veya Genelkurmay Başkanı yapılmak üzere İstanbul’a çağırıldığı ve hareket ettiğim” hakkında gazetelerde haberler intişar ettiği [*yayınlandığını*] ve tahkikine imkân bulunamadığı” bildirilmişti; ancak ben, bunu hiçbir suretle mümkün ve muhtemel görmemişim. İstanbul’daki hükûmetin benim ile iş ve fikir birliği yapabileceğini düşünmek için pek kısa görüşlü olmak lazım idi. Esasen İngiliz notası da buna müsait değildi.

Diğer taraftan benim, Altıncı Ordu’nun başından ayrılmaklığım, altı Şark vilayetinin işgaline meydan verebilirdi.

31 Ekim 1918 tarihli ve Amiral Calthrope ile Hüseyin Rauf, Reşat Hikmet ve Sadullah imzalarını taşıyan Mütarekename'nin 24. maddesi şu şekilde kabul olmuş idi:

“24 - Altı vilayette iğtişâş zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler.”

Mütarekename'nin 7. maddesinde de müttefiklere büyük bir sa-lahiyet verilmesine muvafakat olunmuştu:

“Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi bir sevkülceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.”

İngilizler, evvelce muharebe ile zapt veya işgal edememiş oldukları Musul şehrini, mütarekenin aldinden ve yürülüğe girmesinden sonra, işgal etmek için bu maddeyi ileri sürmüşler ve bu suretle maksatla-rına nail olabilmişlerdi. O zaman, imkân nisbetinde Musul şehrini İngilizlere bırakmamak için didinmiş olan Altıncı Ordu Kumandanı ve bu hatıraların muharriri [*yazarı*] Ali İhsan Paşa, 1918 senesi son ve 1919 senesi ilk aylarında da şarktaki altı vilayetimizi işgal etmemeleri için İngiltere karşı yine cephe almıştı. Fakat bu mücahedenin [*karşı koymanın*] şimdi istikameti ve neticesi ne olacaktı? İstanbul hükûmetine isyanın vakti gelmiş miydi?

Bir taraftan fazla silah ve cephaneleri Diyarbakır, Ergani, Elaziz ve Malatya taraflarına sevk ile uğraşırken, diğer taraftan Türk, Kürt, Arap, bütün yerli Müslüman vatandaşlarımızdan gönüllü milis tabur-ları teşkil ederek ve silahlandırarak, her şehir ve kasaba için hususi muhafızlar vücuda getirmeye ve Ermeni unsurunun varlığını ve çoğunluğunu ileri sürecektik olanlara karşı yerli Müslüman halkımızın haklarını müdafaa imkânlarını temin eylemeye çalışıyorduk.

İşte bu mukavemetleri ve vatani çabalarımızı kendileri için uygun bulmayan İngilizler, İstanbul'da verdikleri nota ile bizi ortadan kaldır-maya, yok etmeye, Altıncı Ordu'ya da dağıtmaya karar vermişlerdi.

İstanbul'daki hain Padişah Vahideddin'in aciz ve kadit [*çok zayıf*] hükûmeti, bu fenalığı önlemek için münasip çareler tertip ederek beni koruyacağı yerde, belki iğfal [*aldatma*] şeklinde, İstanbul'a çağırmişti...

İngiliz kumandanının notasındaki 7. madde, kendisinin her istediği adamı tevkif ettirmek niyetinde olduğunu anlatıyordu. Allenby'nin verdiği şiddetli noktayı okuduktan sonra, İstanbul'a gitmeyerek, ya miskin ve korkak bir vaziyette Diyarbakır'da gizlenmek ve hastalık bahane ederek beklemek yahut bu notayı ve İstanbul hükûmetinin miskince mutavaatını [*boyun eğmesini*] ileri sürerek İstanbul'un emrine itaat etmemek, bırakılması emrolunan kumandayı bırakmayarak İstanbul hükûmetini tanımamak ve ona karşı isyan ederek Şarkî Anadolu'nun istiklâlini ilan eylemek gibi iki hareket aklıma gelmişti.

Birinci şekilde, miskince hareket, nefsini kurtarmak gayesini temin edebilirdi; fakat vatana bir faydası yok idi. Altıncı Ordu'nun kumandasını bıraktıktan ve açıkça ordusuz bir ordu kumandan vaziyetine düştükten sonra tekrar bir hareket yapmak ve iş başına kendi kendine geçmek kolay değil idi. Şimalde Erzurum tarafında bulunan Dokuzuncu Ordu Kumandanı, İstanbul'dan alacağı emir üzerine, bana karşı İstanbul hükûmetiyle iş birliği yapabiliirdi.

İkincil şekil, gayet iyi bir hareket olurdu; fakat bu iş için henüz muhiti, mülkiye memurlarını ve halkı hazırlamamıştık. Böyle bir hareket karşısında, yine Dokuzuncu Ordu Kumandan ile anlaşmak mümkün değil idi. Ben, onu birkaç defa yoklamıştım. O, ancak klasik hareket eden, verilen emrin dışında düşünmeyi bile kabul etmeyen bir kumandan idi. Nusaybin ile Erzurum arası çok uzaktı. Bir gecede gidip görüşmek ve anlaşmak mümkün değildi. Onun yukarıda tasvir edilen zihniyetini, bir sene sonra Anayolu'ya geçemeyerek İstanbul'da saklanması ve 1920'de İngilizler tarafından yakalanarak Malta'ya sürülmüş olması da teyid eylemiştir.

Bu endişelerime rağmen, ben, Altıncı Ordu bölgesindeki vilayetlere ve livalara, milis teşkilatı yapılmasını ve bunlara silah ve cephane vereceğimi tamim ettiğim zaman, Dokuzuncu Ordu'ya bu kararımı bildirmiş ve o taraftaki vilayetlerde de aynı tesislerin ve milis kuvvetlerinin teşkil edilmesini Şark'taki altı vilayetin müşterek menfaati namına faydalı ve lüzumlu gördüğümü işar eylemiştim. Bu işarıma müsait bir cevap verilmemişti. Eğer Erzurum'da, Dokuzuncu Ordu'nun başında, aynı düşüncede bir kumandan bulunsaydı, 16 Şubat 1919'da öğrendiğim İngiliz notası karşısında, altı Şark vilayetimizi kurtarmak emelini ileri sürerek, altı Şark vilayetimizi kurtarmak

emelini ileri sürerek istiklâli temin edecek bir millî hareket ayaklandırmaya fiilen teşebbüs edebilirdik.

Bu fikirleri uzun boylu düşündüm. Bu hususta eski Kurmay Başkanım olan 5. Fırka Kumandanı Kenan Bey ile de tetkik ve münakaşa ettik. Nihayet İstanbul'a gidip oradaki devlet adamları ve diğer kumandanlar ile görüşmeyi, ondan sonra karar vermeyi münasip bulmuştuk. İstanbul'a gelince orada beni İngilizlerin tevkif edebileceği hiçbirimizin aklına gelmemişti.

Mevsim henüz kış; ortada halkın fiilen görüp acısını çektiği bir düşman zulmü ve tazyiki de, halkın gözüne batacak kadar belirmemişti. İngiliz generalinin verdiği nota üzerine İstanbul hükûmeti sadece yeni bir karara geçmişti.

Usulen, diğer ordular gibi, bizim Altıncı Ordu da şimdi lağvolunuyordu. Eldeki kuvvetlerden Diyarbakır ve civarında 13. Kolordu teşkil ediliyor ve bana da, evvelce diğer ordu kumandanlarına yapıldığı gibi, hükûmet merkezine avdet etmekliğim emrolunuyordu.

İstanbul'da olup biten işlerden haber alamadığımız için, İngiliz ultimatomu karşısında İstanbul hükûmetinin bu kararını bir acz eseri telakki etmiş idik; henüz bu hükûmete şiddetle kafa tutmak ve emirlerini dinlemeyerek isyan eylemek vaziyeti hâsıl olmadığından hükûmet merkezi olan İstanbul'a avdette bir mahzur görmemiştik.

Mustafa Kemal, Cevat, Fevzi, Mersinli Cemal paşalar vesaire gibi birçok ordu kumandanları, ordularının lağvı üzerine İstanbul'a dönmüşlerdi ve orada hiçbir şahsi tazyike uğramadan vakit geçirmekte idiler; bir kısmı Genelkurmay Başkanlığı ve Birinci Ordu Müfettişliği gibi vazifeler bile deruhte etmişlerdi [*üstlenmişlerdi*]. Onlara ilişmeyen müttefiklerin İstanbul'da bana işecekleri pek zayıf bir ihtimal gibi görmüştük. İstanbul'da diğer ordu kumandanları ile gizli, aşikâr temaslar ve görüşmeler yaparak icabına göre hükûmete yardım etmek veya icabına göre tekrar Anadolu'ya geçerek bazı mukavemet teşkilatı vücuda getirmeye çalışmak cihetini daha münasip görmüştük.

Benim Ermeni tehciri meseleleriyle bir münasebetim de yok idi. Yalnız İngiliz General Allenby'nin notasındaki şu 7. madde şüphe uyandırıyor: "Gerek cinayetler ve gerek umumi asayişî ihlal edecek fiiller icrası ile müttehem bulunan kimseleri tevkif ettireceğim;

bu dahi, tamamıyla reyime muhavvel bulunacaktır.” Fakat böyle ithamlar ile benim hiçbir münasebetim yok idi. İngiliz Kaymakamı [Yarbayı] Kiling’i yolsuz hareketinden dolayı nezaret altına alıp Halep’teki İngiliz generaline haber vermek ve hakkında malûmat aldıktan sonra, Halep’e dönmesine müsaade etmek hadisesi, bu 7. maddede yazılı fiillere benzer bir fiil olamazdı. Notanın 5. maddesinde “tavır ve hareketleri adem-i memnuniyeti mucip olan Osmanlı memurları emrime tebaiyetle [uyularak] azledilecektir.” İhtarı da sadece azilden bahsetmekte ve tevkif ile ilgisi görülmemekte idi. Bu maddedeki ihtar, esasen notanın 1. maddesinde benim hakkımda tatbik edilmiş oluyordu.

Bütün bu tahlillere rağmen, şimendifer ile hareket etmemek ve Halep, Adana, Konya gibi düşman askerlerinin işgali altında bulunan yerlerden geçmemek ve bu düşünce ile karadan at veya araba ile Diyarbakır, Elaziz, Sivas üzerinden Samsun’a gitmek ve oradan ahvale göre ya İstanbul’a vapurla gitmek veyahut İstanbul’da bulunan ailemi Samsun’a celp ederek bir müddet orada beklemek fikrini de tetkik ettik.

Bunda, Diyarbakır’dan Samsun’a kadar hiçbir suretle düşman tesir ve müdahalesine maruz kalmayacağımız kati idi. O zamana kadar İstanbul’dan haber almak ve icabında muhabere etmek ve alınacak malûmata göre Samsun’da son kararı vermek mümkün idi. Fakat İstanbul hükûmetinde iyi niyet olması halinde bu yolda hareketin faydası var idi. Bu hükûmetin, düşman tesirine kapılarak veya kasten beni İngilizlere teslim etmeye niyeti var idiyse, beni bin türlü tertip ve vaidler²⁷ ile İstanbul’a celp ederek aldatabilirdi. Bu sebepler ile kış ortasında Anadolu’nun çamurlu yollarında böyle otomobilsiz uzun bir kara yolculuğu yapmayı, fazla ihtiyatkârlık gibi telakki etmiştim. “Beni tevkif etmek istiyorlarsa, verdikleri notanın 1. maddesinde, İngilizlerin böyle bir talepte bulunmaları lazım gelirdi” mütaalasını, netice olarak daha doğru ve isabetli bulmuştum. “Akacak kan damarda durmaz” diye bir Türk atalar sözü vardır. Bu söz tahakkuk edecek ve Malta’ya gönderilmek üzere takdiri yerini bulacakmış.

27 Vaid: Gelecekte yapılacak bir şeyi, niteliğini belirtmeden ifade edebilmek için kullanılan “va’d” ve “vaid” kelimelerinden “va’d” olumlu, vaid ise olumsuz (kötülük ve ceza) anlama gelmektedir. [h.n.]

Esasen, terhis bekleyen erlerimizi, daha fazla tıtmaya imkân görmediğim cihetle bu erlerin şimendiferle Anadolu'ya sevklerini temin için evvelce uğraşmışım. Halep'teki İngiliz idaresi, şimendiferin masrafı için para istemişti. İyiniyet addederek, askerlerimizin şimendiferlerle nakli kararını elde etmek için bir miktar avans vermeyi kabul etmişim. Bunun üzerine İngiliz idaresinin tertip ettiği ilk asker katarı Halep'ten Nusaybin'e gelmişti. Bu birinci trene kendi gözümün önünde askerin bir kısmını bindirerek sevk ettirdim. Bu trenin emniyetle Halep'ten geçerek Adana istikametinde yoluna devam ettiğini görünce, diğer trenleri de tanzim ve sevk ettirmeye başladık. Bu muntazam sevkîyat bize daha ziyade emniyet verdi. Bu trenlerden bir tanesini İstanbul'a sevk edilecek yedek subaylarla erlere tahsis ettirdim. Ordu karargâhına mensup olup İstanbul'a sevk olunan subaylar ile erler de bu trene binecek ve aralarında ben de bulunacaktım. Bu esnada Adana'dan geçen trenlerimize oradaki Afrikalı askerlerin girerek subaylar ile erlerimizin üzerlerindeki bazı kıymetli madalya, saat, tabanca vesaireyi "Souvenir - Yadigâr" adı altında ve fakat cebren aldıklarını, tecavüze uğrayan silah arkadaşlarımız orduya şikâyet etmiştiler.

Halep'teki İngiliz kumandanı bazı müracaatlarımıza karşı iyi niyet göstermiş olduğundan, bu hadiseyi kendisine bildirerek soygunculuğun önüne geçilmesi ve Afrikalı Fransız askerlerinin tecavüzlerine mâni olmak üzere bir trene Halep'ten Konya'ya kadar bir subay ve birkaç inzibat askeri konması lüzumunu bildirdim.

Buna da muvafakat olundu. Bu muameleler hep düzgün cereyan ettiğinden artık, ordu karargâhı mensuplarını İstanbul'a götürecek trene benim de binmekliğimin münasip olacağına karar verdik; hiçbir arkadaş aksi mütalaada bulunmadı.

HAYDARPAŞA'DA İNGİLİZLER YAKALAYIP MALTA'YA SÜRDÜLER

Şimdi, mukadderat bizi sürüklüyordu.

Hazırlanan trenle 21 Şubat 1919 Cuma günü Nusaybin'den İstanbul'a hareket ettik. Bu trende yaverler, emir subayları, Ordu

Sihhiye Reisi Abdülkadir²⁸ vesair arkadaşlarım, benimle İstanbul'a gidiyorlardı.

Konya Ereğli'sine kadar her şey düzgün gitti. Orada biraz beklemek zarureti hâsıl olmuştu; bu da demir yolu istasyonlarındaki yığılmalardan ve işletmenin intizamsızlığından ileri gelmişti. Böylece biraz Konya Ereğlisi istasyonunda bekledikten sonra Konya'ya geldik. Ne Konya Ereğlisi'ndeki ve ne de Konya'daki tevakkuflar [*duraklamalar*] esnasında İstanbul ahvali hakkında, endişe verecek hiçbir haber almadık. Konya'da Vali Muammer²⁹ ve Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ile görüştim. Onlar da, gazete havadislerine göre, benim İstanbul'a gidince Harbiye Nazırı olacağıma inanmışlar ve Konya'daki ihtiyaçlar hakkında benden yardım talebinde bulunmaya kalkmışlardı. Ben, acı acı gülmekle beraber, böyle bir şayiye [*söylentiye*] inanmamalarını tavsiye ettim ve Mareşal Allenby'nin İstanbul hükûmetine vermiş olduğu nota muhteviyatı hakkında izahat verdim. Vali ile Ordu Müfettişi'nin İstanbul'a yakın bir yer olan Konya'da, İstanbul ahvaline dair bu kadar bilgisiz olmalarına hayret ettim. Hâlbuki, ben onlardan doğru malûmat alacağımı ümit etmiştim. Eğer Konya'da, İstanbul'daki tevkiflerden, Bekirağa Bölüğü'ne³⁰ kapatılmış olan devlet ricalinden, Padişah Vahideddin'in İngilizler ile iş birliği yapmakta olduğundan vesaireden haber alabilmiş olsaydım; İstanbul'a gitmekten vazgeçerek Konya'da treni terk ve hiç olmazsa bir müddet orada veya civarda ahvalin inkişafını intizar edebilirdim [*olayların gelişmesini bekleyebilirdim*]; icabına göre İstanbul'daki ailemi de Konya'ya getirtebilirdim.

28 Ord. Prof. Dr. Tümg. Abdülkadir Noyan (1886-1977). Askerî Tıbbiye-i Şahane'yi bitirdi. Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nde çalıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda bilhassa Çanakkale ve Irak cephelerinde dizanteri, kolera ve tifüs gibi salgın hastalıkların mücadelesinde büyük yararları görüldü. 1921'de Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katıldı. Cumhuriyet döneminde askerî tabip olarak görevine devam etti. 1927'de profesör, 1941'de tuğgeneral, 1943'te ise tümgeneral oldu. 1945'te askerlikten ayrılarak yeni kurulan Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne ordinaryüs profesör unvanı ile dekan olarak atandı. 1952'de emekliye ayrıldı. 1977 yılında vefat etti. [h.n.]

29 Ahmet Muammer Bey (1875-1928). [h.n.]

30 Resmî adı "İstanbul Muhafız Dairesi" olan ve halk arasında "Bekirağa Bölüğü" olarak anılan tutukevi, adını çok sert ve disiplinli bir karaktere sahip olan ilk komutanı Bekir Ağa'dan almıştır. Bugün İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin bulunduğu bu binada, 1870-1922 yılları arasında, pek çok ünlü askerî ve siyasi tutuklu kalmıştır. [h.n.]

Nihayet, İzmit civarına yaklaştık. Binek hayvanlarımı Sapanca civarında yaverim Hasan Bey'in³¹ babasının Büyük Derbend'deki evine bırakmayı tensip ettim. İçimde daimi bir şüphe ve endişe vardı. İstanbul'a gidince ahvali kötü görürsem oradan kaçmayı ve binek hayvanlarımı Derbend'den tekrar kolayca ve binek hayvanlarımı Derbend'den tekrar kolayca alarak Anadolu içine, belki Ankara'ya gitmeyi düşünmüştüm. Konya'da Mersinli Cemal Paşa bulunduğu-
dan, o orada çalışırken, ben de Ankara taraflarında faaliyet sahası temin etmeye uğraşacaktım. Binek hayvanlarımı seyisleriyle beraber Derbend istasyonunda indirdikten sonra, biz trenle Haydarpaşa'ya doğru yolumuza devam ettik ve 1-2 Mart gece yarısından sonra Haydarpaşa istasyonuna varınca etrafımızı İngiliz polis ve askerleriyle kuşatılmış gördük; işte o zaman acı hakikat meydana çıktı; gafletten ayıldık ve esrar perdesi kalktı.

Sulh zamanında Moda'da oturan ve o vakit İngiliz ordusu karargâhında istihbarat subayı bulunan Yüzbaşı La Fontaine, İstanbul'daki İngiliz kumandanının emriyle tevkif olduğumu ve kendisiyle beraber gelmeğimi Fransızca söyledi. Bu konuşma esnasında etrafımızı on beş - yirmi kadar müsallah İngiliz askeri kuşatmış idi. Sebebini sordum; bilmediğini ve kendisinin aldığı emri ifa ve tatbik mecbur olduğunu ve benim ile münakaşaya mezun olmadığını ciddi bir tavır ile söyledi.

İngiliz İntelligence [*İstihbarat*] Servisi'ne mensup Eczacı La Fontaine ile daha fazla görüşmeye izzet-i nefsim mani oldu. Benim etrafımda toplanan Türk subayları yeisten yaşlanan gözleriyle bana bakıyorlardı. Bir ölüm sükûneti ortalığı kapladı. Burada bir mukavemet teşebbüsünde bulunamazdık. Aksi halde, bize hakaret için bahane arayan İngiliz askerleri bizi zorla sürüklemeye belki de sille, tokat ezmeye kalkışabilirlerdi. Nihayet karşılıklı silahlar patlar, masum birkaç kişi vurulabilirdi. Aşikârdı ki, bütün İngiliz kin ve husumeti bana tevcih edilmiştir. Şahsım için, benim refakatimde olanları kara belaya sokmak ve onları da hapishanelere tiktirmek doğru değildi. Soğukkanlılığımı muhafaza etmeyi ve mukadderatı kabul ile şahsi haklarımın başka türlü aranmasını temin eylemeye çalışmayı muvafık buldum. Arkadaşlarıma, kendilerinin de başlarına bir musibet gelmemesi için

31 Orgeneral Hasan Fehmi Atakan (1889-1979). [h.n.]

beni terk etmelerini, getirdikleri evrak vesaireyi Harbiye Nezareti'ne teslim eylemelerini, hadiseyi gördükleri gibi Harbiye Nazırı'na ve Genelkurmay Başkanı'na arz etmelerini söyledim. Yaverlerimden biri benim zati eşyayı, Teşvikiye'deki evime götürecektir ve hadiseyi aileme anlatacaktı.

Eşimden ve iki küçük oğlumdan dört harp senesinde ayrı ve uzak kalmış olduğum için İstanbul'a dönmek, birkaç gün istirahat ile hasret gidermek bir memnunluk uyandırmıştı. Fakat mukadderat, bize şu nimeti çok görmüş; eşimi ve çocuklarımı görmeden İngiliz tuzağına tutulmak bana çok ağır gelmişti. Subay arkadaşlarımdan nemli gözlerimi saklamaya dikkat ediyordum.

Ordu Sıhhiye Reisi, Prof. Dr. Abdülkadir Noyan, aynı zamanda şahsi tedavimle de meşgul olduğundan onunla daha hususi konuştum; çocuklarımı teselli etmesini ve hastalanmalarına meydan vermemesini rica ettim. Bu esnada Abdülkadir Bey dedi ki:

- Ah! Paşam; Arap'ın söylediği söz çıktı.

- "Nedir? Kim bu Arap?" diye sordum.

- Karargâhtaki Bağdatlı ... Efendi remil³² dökerdi; boş zamanlarımızda ona remil attırırız. Verdiği haberler bazısı doğru çıkardı. Buraya hareket günü, bizim yolculuğumuz hakkında da remil döktürmüştük. "Bu seyahatin neticesi biraz kederli görünüyor, Paşa bir musibete uğrayacak; fakat sonu iyidir" demişti.

Biz buna, belki yolculuk kazası filan demiş ve inanmamıştık. Şu cevabı verdim:

- Ben esasen, Adana ve Konya üzerinden trenle İstanbul'a gitmeyi şüpheli görüyordum. Eğer bu fal hikâyesini hareketten evvel bana söylemiş olsaydınız, sizleri trenle gönderir ve kendim Diyarbakır'a giderdim. Oradan ahvale göre ve sizlerin İstanbul'dan bana bildireceğiniz haberlere göre ya Diyarbakır'da veya Samsun'a doğru yola devam ederdim; ne yapalım, mukadderat böyle imiş...

Kendi kendime bir an için düşündüm: Gerçi fala, rüyaya inanmak âdetim değildir. Fakat şu remil haberlerini bana Nusaybin'de söylese-

32 Remil: Kuma veya toprağa birtakım çizgiler çizerek bunlar aracılığıyla fal bakmak. [h.n.]

lerdi, belki bu şüpheli vaziyette, İngilizlerin elinde her zaman bazıca olmak imkân ve ihtimali kuvvetli olduğundan onların tesirinden uzakta kalmak kararını katıyetle vermeliğime sebep olabilirdi. Bu inanış ile belki bir yorgunluğa lüzumsuz yere katlanmış olurum; belki İstanbul'a bir-iki ay geç gider idim; fakat ziyan, bu kadar olabilirdi. Eğer İstanbul ahvali fena görünürse, tuzağa düşmemek için Anadolu'da kalıp beklemeyi, ahvalin inkişafına göre hareket etmeyi muvafık bulurdum. Bu suretle Haydarpaşa'da kurulan şu tuzağa düşmezdik... Takdir ve nasip böyleymiş; yani yapılacak bir çare yok hükmünü verdim.

Benim ile beraber gelmiş olan arkadaşlara veda ettim. Ve mukadderata boyun eğerek La Fontaine'ne döndüm ve Fransızca:

- Haydi gidelim, dedim.

Geceleyin yaya olarak Haydarpaşa'dan Moda'ya kadar yürüdük; bu adamın evine girdik, salonda bir koltuk üzerine küskün, iradesini kullanmaktan vazgeçmiş, üzüntülü bir mahlûk gibi çöktüm; fakat meyus [umutsuz] değil, mütevekkil idim. "Mukadderat böyle imiş," diyordum.

Saygısız İngiliz, hiçbir şey ikram etmedi; bir parça uyumak imkânını bile temin etmedi. Kendisi, odasına çekildi. Tabii, beni sıkı bir kontrol altına aldırılmıştı. Koltuk üstünde gözüme uyku girmedi; evvela, hasretlerini çektiğim eşimi ve çocuklarımı düşündüm; onlar beni bu sabah Haydarpaşa'da karşılayacaklar idi. Hâlbuki Eskişehir'den sonra trenimizin sürati arttırıldığından Haydarpaşa'ya 2 Mart sabahı varacak yerde birkaç saat evvel gelmiştik. Şimdi yaverin, bensiz, sadece eşyalarımı eve getirdiğini görünce kimbilir nasıl ağlamışlardır?

Bundan sonra, dört seneden beri selameti ve istikbâli için didinip kan döktüğümüz vatanımızın akıbetini düşünmeye sıra geldi. Bunun için mi dört sene harp etmiştik? Böyle bir mütarekenin sonu ne olacak idi? Bu herifler, daha şimdiden bu derece zalimane hareket ederlerse sulh müzakeresinde neler yapmayacaklardı? Dört aylık mütareke devrinde, bana tatbik ettikleri şekilde, hiçbir hadise olmamıştı. Şimdiye kadar yapılan tevkifleri bizim Padişah hükûmeti yapıyordu. Bir ordu kumandanı olan Ali İhsan Paşa'nın böyle mütarekeden sonra, Türk hükûmet merkezinde, yabancı bir devlet askeri ve polisi tarafından,

Türk otoritesinin gözü önünde tevkif olunması, 1919’da şiddetli bir baskı yapılacağıının ilk alarm işareti idi. Birkaç sene sonra, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni³³ merhum, 1919 Mart’ında Erzurum’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kurulmasına teşebbüs için bu hadiseden ibret ve ilham aldıklarını bana söylemiştir.

Bugün 2 Mart 1919 sabahı çıkan İstanbul gazetelerinde hükûmetin değiştiğini, Damat Ferit Paşa kabinesinin iktidara getirildiğini ve bu kabinede Ali Kemal’in³⁴ Dâhiliye Nazırı bulunduğunu gördüm.

Teessür ve hayretim büsbütün arttı. Padişah Vahideddin’in artık maskesini atarak İngilizlerle tamamıyla iş birliği yapacak adamlara hükûmeti verdiğini anladım. Hâlbuki, İngilizlerin bana karşı yaptıkları küstahça hareketi, Türk hükûmetinin kabul etmeyerek, beni bunların elinden alacağını ümit etmiş idim. İlahi takdir bu son ümidi de ortadan kaldırmıştı. Hâlbuki, Türk generalinin bir suçu varsa, Türk hükûmeti tarafından takip edileceğini ileri sürerek İngilizlerin elinden kurtumaya çalışacaklarını tahmin ediyordum. Hatta zahiri kurtarmak için, beni diğer devlet adamları gibi Bekirağa Bölüğü’ne koyacaklarını bile bekliyordum. Fakat Damat Ferit Paşa ile Ali Kemal’in iş başına getirildiklerini gazetede okuyunca bu ümit ve tahmin de kayboldu.

Sabahleyin saat 08.00’de beni, Kadıköy iskelesinden bir motora bindirerek Galata rıhtımına ve oradan da Merkez Rıhtım Hanı’ndaki İngiliz polis idaresinde bir odaya getirdiler. La Fontaine artık görünmüyordu. Odanın içinde, suratu, tıpkı buldog köpeğine benzeyen kart bir İngiliz çavuşu peyda olmuştu. İçkiden kan çanağına dönmüş

33 Hüseyin Avni Ulaş (1887-1948). Hukuk eğitimi aldı. Erzurum ve Sivas kongrelerine iştirak etti. Ankara’da açılan Büyük Millet Meclisi’ne katıldı. Celaleddin Arif Bey ile beraber Erzurum ve çevresinde yaşanan olaylara müdahale edebilmek maksadıyla valilik ve vali vekilliği makamlarına getirilme çabaları kabul görmeyince ilk mecliste Mustafa Kemal muhalifliğinin öncülerinden oldu. Aynı fikirde olduğu vekillerin desteğiyle Kasım 1922’de TBMM İkinci Başkanı oldu. İzmir Suikastı davasında adı geçse de beraat etti. Cumhuriyet döneminde aktif siyasete devam etti. 1948’de hayata gözlerini kapadı. [h.n.]

34 Ali Kemal (1867-1922). Yazar, gazeteci ve siyasetçi. İttihat ve Terakki karşıtı yazılarıyla tanındı. Mütareke döneminde Damat Ferit Paşa Hükûmeti’nde bakanlık yaptı. Millî Mücadele hareketine karşı sert bir tutum gösterdi ve bu tutumunu yazılarıyla destekledi. Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasının ardından Ankara Hükûmeti tarafından Ali Kemal’in yargılanmasına dair bir karar verilince Kasım 1922’de İstiklal Mahkemesi’ne çıkarılacağı belirtilerek alıkondu. İzmit’te Sakallı Nureddin Paşa ile görüşmesinin ardından karargâh binasının dışında bir grup insan tarafından linç edildi. [h.n.]

gözlerini bana dikmiş ve sert adımlarla dolaşmakta idi. Biraz daha gayrete gelse, boksa tutuşacak gibi idik...

Bu terbiyesiz herife, patırtı yapmaması için işaret ettim; anlamadı. Yanına yaklaşarak iki omuzundan tuttum ve durmasını anlatmak istedim; korkarak tabancasına davranmak teşebbüsünde bulundu. Yüzüne tükürme işareti yaparak üzerimdeki general üniformasının alametini gösterdim.

“All Right” [Tamam] dedi. Karşılıklı birbirimize bakarak burnumuzdan solumaya başladık. Birbirine saldırmak isteyen ve fakat saldırılamayan iki horoz vaziyetine geldik.

- “Ya Sabur!” dedim.

Birkaç saat sonra, ihtimal ki İstanbul’daki İngiliz işgal ordusu kumandanı kendi karargâhına gelerek verdiği emir üzerine; beni bir otomobile bindirip Osmanlı Bankası’nın karşı sırasında bulunan binaların arasındaki sokakta, mahpushane ittihaz edilmiş [olarak kabul edilmiş] bir taş hana soktular. Burada her tarafı taş ve ufak pencerele pis bir odaya kapadılar. Odada möble namına hiçbir şey yoktu. Bağırıp çağırdım; nihayet bir demir karyola, bir asker battaniyesi, bir iskemle ve bir masa koydular. Burada geçirdiğim üç-dört gün zarfında İstanbul’daki İngiliz kumandanına Fransızca, çok acı bir lisanla birkaç şikâyet mektubu yazıp gönderdim nihayet bir İngiliz kurmayı geldi. Düzgün bir Fransızca ile derdimi sorup dinledi. Terbiyeli ve nazik bir tavırla Arapyan Hanı’na üst katında bir daire hazırlanmakta olduğunu, hazırlık bitince oraya nakledileceğimi, daha sonra Malta’ya sevk olunacağımı söyledi. İstanbul’daki İngiliz generalinin beni böyle pis bir yere kapatmasına teessüf ettim ve General Townshend’e³⁵ böyle yapmadığımızı söyledim.

35 Charles W. F. Townshend (1861-1924). Kraliyet Askerî Akademisi’ni bitirerek 1881 yılı itibarıyla orduya katıldı. 1884’te General Gordon askerlerine yardıma giden kuvvetler ile Sudan’da bulundu. 1886’da Hindistan’a tayin edildi. Burada kariyer basamaklarını hızla tırmanmaya başladı. 1895’te yüzbaşıyken meşhur Chitral Kalesi müdafaasını yaptı. Bu vesileyle kendisini bütün İngiltere’ye tanıttı. Birinci Dünya Savaşı başladığında Avrupa’daki bir birliğe komuta etmek isterken Irak Seferi’nde görevlendirilen 6. Poona Tümeni’ne komutan olarak tayin edildi. 29 Nisan 1916’da Kutü’l Amare’de Osmanlılara esir düştükten sonra Ekim 1918’e değin İstanbul Büyükkada’da yaşadı. Mondoros Mütarekesi’nin imzalanması sürecinde arabuluculuk yaptı. İngiltere’ye dönmesinin ardından ülkesinde büyük saygı gördü. 1920’de emekli oldu. Millî Mücadele Hükûmeti ile dostane ilişkiler kurdu. 1922’de Anadolu’ya gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Mayıs 1924’te, 63 yaşındayken hayata gözlerini yumdu. [h.n.]

Kendi kendime mukadderat yürüyor dedim. “Ey Ulu Tanrı! Beni buralara ve buradan da Malta’ya yollayacağına, Diyarbakır’da kapılıp İstanbul’a isyan etmeyi düşündüğüm zaman bu fikrimde karar kılmaklığıma müsaade etseydin daha adilane olmaz mı idi?” diye söylendim. Sonra nedamet getirerek [*pişmanlık duyarak*]:

–“Elbette bu işlerin bir hikmeti vardır. Beterinden koru ya Rab; kusur ettim, affet” diyerek Allah ile konuşmama son verdim. Tevekkül ile akıbeti bekledim. Bir gün sonra, Arapyan Hanı’nın üst katında yeni açılan polis tevkifhanesinde bir odaya beni naklettiler. Buraya seyyar karyolamı, esvap [*giysi*], lüzumlu çamaşır vesaireyi evimden getirdim. Nihayet, nezaret altında Arapyan Hanı’nda, ailemle birkaç defa görüşmeye de müsaade ettiler.

1919 senesinde, Mart ayı içinde cereyan eden bu hadiselerle İstanbul hükûmeti tamamıyla bigâne [*kayıtsız*] kalmıştı; İstanbul’da bulunan ordu kumandanları da hiç ses çıkarmamışlardı. Benim ile görüşmek ve hatırımı sormak zahmetine bile kimse katlanmamıştı. Belki; bu esnada, herkes, kendi başına bir bela gelmemesini düşünmekten başka bir şeyle meşgûl değildi. İstanbul’da yeni iktidar mevkiine gelmiş olan Damat Ferit Paşa hükûmetinden ve bunun Dâhiliye Vekili [*İçişleri Bakanı*] Ali Kemal’den bir medet ummak da boş bir hayal idi. Ne Harbiye Nazırı ve ne Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi [*Genelkurmay Başkanı*] bir mevcudiyet gösteriyordu. Bu esnada Mebusan Meclisi’nde başkatiplik yapmış olan Abidin Daver³⁶, Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis koridorlarında sık sık görünerek kendisini Harbiye Nazırı yaptırmaya çalıştığını 1951 senesinde 19 Mayıs için yazdığı bir makalede açıklamıştır.

İttihat ve Terakkî’nin ileri gelen devlet adamları ve liderleri de birer birer Bekirağa Bölüğü’ne kapatılmakta idi. Hain Padişah ile onun vicdansız ve hamiyetsiz hükûmeti, düşman ile iş birliği yapıyordu. Bu gürültü arasında, Arapyan Hanı’nda bir Ali İhsan Paşa bulunduğunu kimse hatırına bile getirmemiş gibi idi.

Yalnız, Şubat ayı içinde benim azlim ve 2 Mart 1919’da İstanbul’a gelince Haydarpaşa’da İngilizler tarafından tutularak hapsedilmek-

36 Abidin Daver (1886-1954). Türk denizciliğine yaptığı katkılardan ötürü “sivil amiral” olarak da tanınan gazeteci, yazar, bürokrat ve siyasetçi. [h.n.]

liğim, Erzurumlu dadaşları çileden çıkarmış ve bunlara ön ayak olan Erzurumlu Hüseyin Avni merhum tarafından Erzurum'da bir miting yapılarak işgal kuvvetlerinin şımarık hareketleri protesto edilmiş ve altı vilayet arasında müşterek teşkilat vücuda getirilmesine ve Temmuz ayında bu vilayetler tarafından Erzurum'da bir kongre akdine karar verilmiştir.

MALTA'YA GİDİŞ

Malta'daki iki buçuk sene azap çekmek mukadder imiş. Evime gitmeye ve ailem arasında bir-iki geçirmeye imkân ve rıza göstermeden beni Malta'ya sürdüler.

Birinci Dünya Harbi'nin sonundaki Musul muharebeleri ve hadiseleri, mütareke devrinde İngilizlere karşı, Altıncı Ordu'nun başında gösterdiğim faaliyet, İngiliz Yarbay Kiling'i tevkif ettirmekliğim, İngilizlerin ileri sürdükleri ve destekledikleri Ermeni iddialarına karşı Türk ve Müslüman halkın hukununu müdafaa ve muhafaza için yaptırmaya başladığım teşkilat ve bunlara silah cephaneye vermekliğim, bu maksatla Urfa'da ilk yaptığımız toplantı, İstanbul hükûmetinin emrine rağmen, Altıncı Ordu'da terhis edilecek erleri terhis etmeyerek elde tutmaklığım; hâsılı İngilizlerin beni kendi düşünce ve emellerini tatbik için mühim bir engel görmeleri bu belayı başıma getirmişti.

İngilizlerin, hiçbir mukavemet görmeksizin, memleketimizde istedikleri gibi at oynatmaları ve bu arada, İngilizlerle Fransızlar arasındaki işgal rekabetleri ve entrikaları böyle facialara sebep olmakta idi.

Ben işgal kuvvetlerinin böyle şımarık ve küstahça hareketlerinden ziyade, bizim devlet adamlarımızın, münevverlerimizin, korkak ve sönük hareketlerine kızıyordum.

1919 Mart ayının sonuna doğru beni, bir İngiliz beylik nakliye gemisine bindirerek Malta'ya yolladılar. Vapur, İngiltere'ye dönen İngiliz subayları ile dolu idi. Bunların içinde Fransızca bilenler ile görüşerek derdimi unutmaya, gam dağıtmaya çalıştım. Yalnız başıma bir kamara vermişlerdi. Vapurun içinde tamamıyla serbest idim. Nazik ve terbiyeli bir İngiliz yüzbaşısının nezaretinde, Malta askerî kumandanlığına sevk olunuyordum.